

bad utalnunk, addig lehet és kell megragadni, amíg van fény, amíg a retusált és bevilágított képek nem árasztanak el mindent, amíg a teljes sötétség le nem ereszkedik. „[T]udniük ha nincsen fény, akkor kép se lesz”, hangzik el a nevelésesen egyszerűnek tűnő kijelentés a háborút megelőző évek egyikén, ám veszteségeink tudatában a tisztánlátás szükségszerű: „*botorkál egyre rosszabb lábbal [...], bolyong, miközben egyre csak fogytán van a fény, hogy ne legyen szűksége már semmire. Mert a retinájára anélkül is exponálni képes azokat az útjai során elébe táruló tájképeket, melyeknek aztán végigvizsgálhatja minden apró részletét, hátha valamely szegletből, takarásból, árnyékból vagy áttetsző derengésből sikerülhet kinyitania azokat a töredékeket, amelyekben gyötrelmeik különféle állomásain fedezheti föl az övéit, hogy aztán feltámassza és lefényképezze őket.*”

Visy Beatrix

KIBESZÉLHETETLEN ÉVEK

Bán Zoltán András: *Keserű*
Bookart Kiadó, Csíkszereda, 2014.
175 oldal, 2890 Ft

Egyetlen feladattal küszködik a könyv hőse, Súlyom Ferenc: miként adjon számot magának és másoknak arról a *felfedett* tényről, hogy éveken keresztül, a Kádár-korszak utolsó évtizedeiben, mint az egyik legtehetségesebb novellista, jelentéseket írt az öt legmélyebben értő közösség tagjairól? Fedőnéven Keserű, akit az akkori ellenzék is tenyerén hordozott, kényeztetett, a rendszerváltás utáni éveket a lebu-kástól való félelmében végigrettegve, „szinte” megváltásként vette tudomásul, hogy őt is utolérte a tényfeltárók szorgos munkálkodása, megtalálták a dossziét, amely a jelentéseit tartalmazza. A regény egyetlen valóságos személyre fókuszál; mind a tehetségét, mind pedig különös helyzetét tekintve tökéletesen egyedieként könyvelhették el ezt a kínos felfedezést az író társak, a barátok. Amíg mások, a valódi karrieristák, a rendszer haszonélvezői valamilyen szempontból a hatalom kiválasztottjai, seggnyalói voltak, addig Tar Sándor egész éle-

tének természete és sajátos írói tehetsége a legkevésbé sem előlegezte meg az efféle áruálás lehetőségét.

Mit tegyünk? – kérdezheti Keserű Lenin szavaival, miután rájön, hogy az emberek, különösen a hajdani elvbarátai, de leginkább a maga lelkiismerete is valamiféle magyarázatra vár. Miért nehéz, már-már lehetetlen erről a dolgról vallomást tennie, őszintén megnyilatkozni? A regény központi kérdése, a morális magva ennek a megszólalásnak a tökéletes lehetetlensége. Az elbeszélés paradoxona, hogy lényegében ez a vallomás nem is jön létre, maga a magyarázat meg sem születik. Annyi történik mindösszesen, hogy Súlyom éveken keresztül reggel felkel, és leül az íróasztalához, írni kezd, s a lényét sokszorosán rabságban tartó kényszeres vallomásániájából mindannyiszor a nem kevésbé kényszeresen elfogyasztott alkoholba temetkezik, anélkül, hogy egy árva szót is ejtene a történetek mikéntjéről. Nemhogy magyarázatokba nem bocsátkozik, inkább hezitálásával, fel-feltörő emlékeivel éppen az okokat takarja el. De mit tartalmaz ez a kötet, kérdezhetjük. Csak Súlyom ömlengő múltba révedezését, a kínjait naponta szenvedéllyel kiélő ember gyötrődéseit, amiként akar, de képtelen magyarázatot találni a saját cselekedeteire. Amit olvasunk, az látszólag nem Súlyom irománya, hanem egy külső megfigyelő vagy akár Keserű gondolatainak, érzeményeinek változékony kottája. Ekként nincs válasz a kérdésünkre. Most már csak arra a nagyon nehéz problémára kellene rátalálnunk, miért is van ez így. Az egyik lehetséges nézőpont a meghasonlott, a magát megkettőző emberi habitus természete. Nem egy, hanem két emberről van szó. A tehetséges íróról és vele szemben az embriónális állapotban megmaradt munkásról, aki belenőtt egy rendszerbe, ezt a diktatúrát véglegesnek, a Jóisten által jóváhagyottnak, változhatatlannak gondolta, semmiféle logikai repedést nem talált, amely arra mutatott volna, hogy az ő életének eme kerete, helyszíne, színpada megváltozik.

A rendszerváltás úgy érte, mint a piramisok sírkamráiban ezer éve élőködő egércsaládot a régészek falbontása. Vagy, a regényben megjelenített Petri találó versképevel, mint a disznót, aki megérti, hogy a saját belébe töltik majd. Az író kényszeredett nyertese lett ennek a vál-

tozásnak, míg a munkás előtt felrémlt egész lényének eddigi, rejtegetett paroxizmusa. Mert ő, Sólyom, csak az írásaiban és az írásai következtében lett neves figura, egyébként tökéletesen Keserű volt, amikor hazautazott, és magára zárta a lakása ajtaját. Az írói lét nagyon törekeny valami, hiszen nem organikus állandóság, hanem szellemi teljesítmény, amely dolog könnyen elidegeníthető tőle, amíg a kézzelfogható, a valós személye az, aki írásaival küzd a jobbik lényéért, de el kell viselnie a rosszabbik énjét is. Ennek a kettősségnek gyönyörű megjelenítése Kendy budai lakásában való szellemi időzése, amikor a betűk, a gondolatok, az írott szó körül forog minden, amikor a valóságon úrrá lesz a megtestesült irodalom: „*itt minden betűből állt, a mennyezetig érő, roskadozó könyvespolcok is betűk szítáltak [sic!] mindenfelé, a vendégek is betűt ráztak ki magukból, zsebeikből, a zakkójuk vagy a szoknyájuk ráncsaiból, sőt még a hajukból is, ha beszéltek, nem hangokat mondtak, hanem betűket; – kavargott e betűpor ebben a lakásban, de senki sem fulladt bele, éppen ellenkezőleg, erőt mérítettek belőle, kilélegezték és beszippantották a betűaromát, számukra ez jelentette a kokaint*”. (105.) Ehhez képest mi az ő élete, kérdezheti a vidéki hajlékába másnap hazavezető hosszú úton. Ezek a szellemi kirándulások még inkább kényszeressé teszik lelki betegségének, meghasonlottságának a kínjait, hiszen ha becsukja maga mögött az ajtót, a szobájába zárt Keserű bőrébe bújik vissza mindannyiszor.

Miféle követelésekkel lép fel a valóság nap mint nap a hatalomnak tökéletesen kiszolgáltatott és azt kényszeresen kiszolgáló emberekkel szemben, amikor ők esetleg már másra hivatottak gondolnák magukat? Másnap reggel várja őket a gyár, este a magatehetetlen anyjuk, a magányuk, a végletes magukba záródásuk és a szellemüket ideig-óráig segítő, végül is a teljes romlásukat előidéző alkohol. A legszelelőbb formában, de megfogalmazható, hogy Sólyom képtelen volt megfelelni azoknak a szellemi elvárásoknak, amelyekkel a pesti kirándulások alkalmával szembe találta magát, és amelyekkel azonosult.

A szembenézés, a magyarázat így véglegesen elmarad, de számtalan részlet és a szervezet működésének apró fogaskerekeként mozgó, mozgató elem kerül napvilágra. Talán azért is, mert a lényeg ezen apró dolgokon való szem-

lélődés közben elkerülhető, ugyanakkor ezekben a részletekbe gondolja belerejvte a titkot, a lélegző, a tehetsége révén sebezhetetlen önmagát. Nehezen szabadul attól a képzettől, és nem is esik számára jól, hogy az ő tartói, az elhárító tisztak nem valamely fennkölt hatalom szubtilis érzékenységgel és ravasz dörzsöltségével megáldott szellem megtestesítői, hogy a szervezet a maga tökéletlen mivoltában csak egy túldimenzionált, oktrojált rendszer, szerepet kaphatnak benne nem egészen hibátlan figurák is. A két elhárító tiszt személyiségének különbözőségei, az extravagáns entellektüel, Sebestyén és a tahó Kemenczés nem elégtük ki egy idő után abbéli vágyát, hogy itt valóban komoly dolgokról lenne szó. Ahogy a kései Kádár-korban már szakadozni kezdenek a fátylak, és nem az ellenzék hathatós tevékenysége, hanem nyilvánvalóan a külpolitikai történések következményeként a szervezet is veszít magabiztosságából, a megfélemlítés helyett valamely még alantasabb bratyizás jut a besúgók osztályrészévé, egyre jobban kilátszik a lóláb. Keserű évekig tartó, kínzón személyes önfelkínálása már csak annyi értelemmel bír, mint ha a homokozó egyik sarkából talicskáná át a másik sarokba a megbízói által többszörösen átrostált homokot. Mintha képzelt aranyat mosna. A besúgó hős emberi megaláztatása újabb határkőhöz ér, nemcsak hogy feláldozta magát a félelmeinek, a homályos szexuális irányultsága tabujának, de ezek az emberek semmiféle értelemmel bíró tevékenységet nem folytattak, bábnak használták, nem is volt igazából szűkségük rá, csak a saját meghasonlása, egyre degeneráltabb ambíciói tartották fenn Sólyomban Keserű személyiségét.

Mindkét oldalon halálos sebeket kapott. Mindkét oldal számára kényelmetlen, sőt jelentéktelen figurává lett. De írni akar, szeretné megfogalmazni a lehetetlent. Bűnbánásra, lelki kitárulkozásra biztatják, önmarcangoló valloásra, egy lehetséges irodalmi kitorést is elvárnának tőle, egy remekművet, amely rendet vág Sólyom Ferenc megtévedt életében. Még a dualizmus korában is lehetetlennel volt határos, hogy egy olyan figura, mint Kertbeny Károly, valóságos irodalmi teljesítményre legyen képes, miután kiderült a Bach-korszakban játszott kettős szerepe, az osztrák titkosrendőrséggel való kapcsolata. Csak az képes őszin-

teségre, akinek nagy bizonyossággal körülrajzolható és általa uralt jelleme van. Aki életképes a vákuumban. Akinek a traumái nem szülnék és nem táplálnak vállalhatatlan árnyékalakokat. Aki viszont maga is tökéletesen bizonytalan magában, hiszen sem itt, sem ott nem volt alkalma őszinteségre, ez a kettészakadt, mindig kétféleképpen cselekvő és gondolkodó ember nem kaphatja meg, nem élheti át a mások által *igényelt* katarzist.

A kilencvenes években a lakása kulcsát még mindig birtokló Kemenczés betörése a hajlékába már ennek a végjátéknak a szomorú komédiája. A rendszerváltás két, más-más oldalon vesztés figurájának találkozása már kínos rehabilitáció. A szó valódi értelmében az, hiszen mi dolguk is lenne egymással, mikor nagyon szükség szerűen mégis van: egymásra szorulnak, hogy kibeszéljenek valamilyen együtt átélt, immár hitelességét veszítette bohóctréfát. Ami eddig halálosan komolyan, egzisztenciálisan örökösén átélhető tragédiának tűnt, az egy pillanat alatt szétfoszlott az arcokról leváló maszkok röhejes semmijében. Sólyom valószínűleg akar, írni szeretne, ehhez talán még szüksége is lehetne Kemenczésre. De ha ezt az utat választja, akkor örökké Keserű marad. A kiosztott szerepek itt halálosan végletesek. Vallomást akar tenni a halála előtt, értelmes tények okozati elrendezésére vágyik, s hogy összennyisa két személyisége megbonthatatlan falait, mielőtt még a nyírfagyóké átöki a koporsóját. Egy tágas és nyitott világ tapasztalatát is magában őrzi, egy másik szellemiség csodált sziluetteit, hogy akár meg is moccanhatna az a toll. Véglegessé tehetné az árulását, ha megírná ezt a műfajtalannal vallomást, ha alkalmas lenne arra, hogy most már végre kitakarja magát. De nem tőle függ igazából ez az iromány. A besúgásnak és az írói gondolkodásnak egészen mások a játékszabályai. Mások voltak a terepei, a dimenziói is. Keserű a malmozásban jeleskedett, ramosgatta a tábláján az egyenrangú gombocskákat, a szabályok átláthatók, egyszerűek voltak, sosem kellett éreznie a megfigyelték önbizalom-romboló viszontpillantását, s így egyre kreatívabb átéléssel tette a dolgát. Míg Sólyom, az író a bonyolult sakkjátszmában volt otthonos, ahol a stratégiának, a szellemnek, a figurák kiismerhetetlen sokféleségének rendeltele alá életismeretét, játékszenvedélyét. Keserű megírhatott volna egy utolsó jelentést

önmagáról, a sok-sok előző jelentése szellemében akár fel is jelenthette volna magát. Sólyom azonban csak esztétikai érzékenységgel és talentummal volt megáldva, élményeit, szorongásait, világlátását csak a sakk bonyolult taktikai és lépéskombinációi tették hitelessé, egyébként, mint minden poéta, a műveibe hazudta magát.

A regény második fejezetének közepén a Keserű–Kemenczés páros úgy ül Sólyom lepusztult lakásában, mintha lábukat egy pöccgödörbe lóbálva kvaterkázának. A vodka fogy, ők pedig az őszinteség rájuk kényszerített színpadán továbbjátsszák a szerepüket. Nem ásnak túl mélyre, éppen elég bizarr témát találnak a felszínen is. Ugyanarra a partra sodorta a két figurát a személyiségüktől őket megfosztani akaró egykori kötelezettségük. A hajdani tartótisztnek súlyos családi és anyagi gondjai vannak, Keserű az immár lehetetlen írói karrierje végső csődjén mereng. Ugyanegy logika taszította őket ide, már alig látszik, hogy más-más oldalon álltak. Mintha hármannal lennének: Sólyom menthetetlennek látja egész írói életművét, Keserű belátja, hogy a természetlen talajba ültetett züllése hozta meg számára a soha meg nem tagadható boldogsága koraérett, elsatnyult gyümölcseit (Jorgosz szerelmét illetően); Kemenczés pedig valamiféle túlélésben reménykedik.

Mivel Bán eddig is a legvirtuózabb irodalmi formákkal, megszólalásokkal, stilisztikai bravúrokkal zsúfolt szövegekkel dúsitotta a műveit, most is valami nagyszerű befejezésben, a lehetlenség meghaladásában reménykedik az olvasó. Az író korábbi regényeiben már szinte kizárólagossá vált az operettes, a dolgokon való felülemelkedés könnyednek tűnő tragikomikus karneválja. Itt és most még nagyobbak az elvárások. Az olvasó szinte végig hallja Ady nagyszerű sorait, amelyeket nem feltétlenül a regényesség emez, az őszinteség ellen való beszédeként aposztrofál. Hiszen Krúdy, Ady szellemének legőszintébb ellenlábasa, a korszak múltával, elképedései eme honfiúi bújának tagadásával lesz mégis a nagy költő epikus követője, a magyar történelmi panoptikum kisszerűségének anti-Homérosza. „*Csak hazudni kéne, mennyi minden jönne. / Magyar eredmények, sikerrel özönbe. / Már elhallgatni is milyen érdem volna. / De vallani mindent: volt életem dolga*” – fogalmazza meg Ady A SZERLELEM EPOSZÁBÓL című ver-

sében az egyik hitelesnek érzett ars poeticáját. Bán korábbi, bravúros stiliztikai alakzatokat és elbeszélői síkokat váltogató regényében, a SUSÁNKA ÉS SELYEMPINÁ-ban a főhős a regény végén jobbféle francia vörösborral vonul be a fürdőházba, hogy szerelmi csalódását lezárva, iszogatva és szivarozva felvágja az ereit. Akkor ott ennek a cselekedetnek csak ösziesen neki-búsulások hangulata van, nem is lesz belőle tragédia, a kottatáros csak vízre rajzolja az elmúlását, aztán tovalendül, akad a világban elég elsiratni való dolog még. Itt azonban Keserű halála nem kap, nem kaphat operettes, felvizezett oldalfényeket, a regény statikai alapzata az ő elmúlásán nyugszik. Az Ady kínálta háromféle lehetőség közül Zsigó bátyánk az első, a könnyed hazugságot választotta, Keserű pedig a másodikat, az elhallgatást. *Tertium non datur*. A harmadik lehetőség nem adatik meg a számára.

Radnóti Sándor a kötet bemutatóján az idei Könyvfesztivál egyik legsúlyosabb darabjaként beszélt Bán regényéről. A *Litera.hub*-ban megjelent Keresztury Tiborral való beszélgetésben az író úgy gondolja, hogy a témát egészében kerekre zárta, nincs, nem lehet katarzisa sem neki, sem az olvasónak. Néminemű hiányérzet mégis támad a kritikusban a mű elolvasása után. Mintha tovább kísértene a megoldatlanság, a kibeszélhetetlenség árnya, mintha az elietett gyűlöletmonológ és a Keserű-Sólyom halálát nagyszerű, „élő adásban” megjelenített keretes szerkesztés mögül valami mégis hiányozna. Már a többször átváltó elbeszélői hang, a hol drámai, hol a szövegbe szerkesztett párbeszéd is elbizonytalanítja az olvasót. Nem beszélve az efféle szeszélyes írói ötletekről, amikor a szereplők a nyílt színen „öltöznek át”. „Eddig Keserű”, gondolja Sólyom. „*De most visszaveszem a szót.*” (150.) Az olvasó zavarát, a be nem avatottak tanácsatlanságát előidézheti az a furcsa tény is, hogy még Kőszeg Ferencnek a könyv háttablájára írt okos fülszövegében sem szerepel Tar Sándor neve. E sorok írója csak szigorúan, a regény szelleméhez hűen, fikcióként tekint a regény minden mondatára, minden dokumentált kijelentésére. (Holott nyilvánvaló, hogy Borsi, Kendy, a Költő tökéletesen azonosítható személyek.) Ám a tények mégiscsak makacs dolgok, elengedhetetlen, hogy a kritikus az írásában kétszer említse az eredeti, a festő vásznánál kényszeresen modellt álló, tragikus sor-

sú, nagy tehetségű író nevét. Ugyanakkor a fikció esetlegesen hamis árnyékot is vetíthet a könyvben megnevezetlenre. Bán vallomásából tudjuk, hogy a pokol bugyrait végigjáró hőse magánéletéről nincsenek pontos információi. A két alak (író, regényhős) időbeli kettéválásáról, az eredeti modell lassú felszívódásáról sosem lehetünk meggyőződve. Bármilyen későbbi, akár az író, akár a művet érintő elemzés tárgyaként újra és újra felmerül majd a Kádár-korszakban tengődő, saját létazonosságukat meghazudtoló és a fikció világába száműzött páriák neve, munkássága. Mindig fontos lesz a késő kor filológusainak, hogy a költő melyik utca sarkán, az éjszaka melyik szakaszában, a mámor melyik grádicsán szeretett bele az illető, halk szavú nősténybe. Éppígy fontos lesz a korrall foglalkozó esztétáknak, esetlegesen történészeknek, hogy a vidéki író és a fővárosi értelmiségi kör milyen viszonyban is állhatott egymással. A fikció megrészegít, a valóság kijózanít olykor. Bán művének talán legnagyobb érdeme, hogy ezt a lehetséges s ezáltal létező poklot a maga epikus hitelességével, ám a valóság tényeinek aprólékos feltárása nélkül ábrázolja. A vodkás, sörös, boros, a hálugul ásványvizesnek mondott, majd újra csak vodkás, sörös, boros, esetleg vodkás-sörös vagy boros-ásványvizes, boros-vodkás és vodkás-vodkás napokat is az emberi természet galvanizált kettősségeként ábrázolja. Ugyanígy kivételesen szép és megrázó a vidéki város panellakásából való simogatóan otthonos kilátás: „*ha most kinézek erre a soha karba [sic!] nem tartott megállóra, amely bizonyos értelemben a saját életem csendélete, bassza meg, kinézek ide, és ezzel egyidejűleg eszembe jut az is, hogy ha bemennék a faluba, vagy még beljebb, a városba, akkor is csak ilyen végsőig elszomorodott utcákat és épületeket látnék, ugyanezt a lealjasodott színvilágot, olmos fényt, kiütéses homlokzatokat, tályogos házfalakat, amelyek oldalán úgy tárul fel egy-egy gázóra sebé, mintha valami teleszemelt [sic!] tüdőbe bámulna bele az ember.*” (97.) A pusztulás életképének belsőre irányuló, fiziológiai vetülete pontosan mutatja a regényelv mindig kintről befelé tartó fokozhatatlan reménytelenségét.

Csak amikor kihunyt már az emberből a jó szikrája is, akkor lesz tudatosan gonosz. Amikor a jó lehetőségei feltartóztatlanul elmerültek a lefolyóban, akkor mer szembenézni a gyalázatával. Akkor már Keserű lesz, akkor már a

múlt kétségei alámoassák, az életét kitevő értékek mentésében semmiféle része nincs többé. A bölcs és a bolond átöltözik a nyílt színen, a szolga és az őt szolgásgásban tartó úr szerepet cserél. De ennek a szituációk elsekélyesedése miatt alig is marad dramaturgiai funkciója. Talán innen a hiányérzet az olvasóban. Mintha túl sok lenne a vég gyűlöletáriája. Mintha elegendő lett volna egy, az ágyából kinyúló, reszketeg kéz mozdulata, amely végleg leoltja az éjjeli lámpát, láthatóvá téve a lélek bútorozatlan sötéttségét. Keserű lelkét, amely túléli Sólyom elbeszéléseinek patikamérlegen kimért tárgyilagosságát.

Sántha József

ELŐHÍVÁS

A. F. Th. van der Heijden: Tonio. Rekviemregény Fordította Fenyves Miklós Gondolat, 2014. 494 oldal, 3990 Ft

„Tóóóóóó-nii-ióóóóóó!” Ezzel a néma, de félelmetesen visszhangzó kiáltással indítja könyvét a szerző, akinek az élete egyik pillanatról a másikkra lidércálommá változott, amikor inkább fáradtan, mint spiccesen hazafelé kerekező fiát egy kora nyári hajnalon, a leggyérből forgalomban, az előkelő amszterdami Múzeumnegyedben elütötte egy tulajdonképpen szabályosan közlekedő autót. A szülőket riasztotta a rendőrség, így még végigszoronghatták a kórházban azt a néhány órát, amíg borzalmasan tönkrement fiuk életéért küzdöttek az orvosok. Tonio még nem volt huszonegy éves.

Csak erről a felkiáltásról is oldalakat lehetne írni – és Van der Heijden ír is... Annak idején mindig így kiáltották el fiuk nevét a zezugos házban, amikor ebédelni hívták. De másféle asszociációkat is előhív benne ez a betűsor. Eszébe jut, amikor a kisfia végigsimította borostás arcát, és azt mondta neki: „*még nem siktottad le!*”; erről pedig felrémlik előtte egyik utolsó vele kapcsolatos emlékképe, amikor felfedezte, hogy ritkán borotválkozó fia serkenő szakállán fekete-piros alvadt vér fut keresztbe – ami viszont rejtett utalásként is felfogható a Rotenstreich családra, amelynek Tonio volt az utolsó sarja. A fiú értelmetlen halála után bal-

jós előjellé válik valamennyi róla őrzött emlék, a legszebbeket, a legártatlanabbakat is kikezdi a romlás. Apja azért is sorolja elő vele kapcsolatos emlékeit, hogy felmutassa és sérthetetlennek nyilvánítsa azokat a halál – és a sokszor még csak nem is közömbösnek, hanem kifejezetten ellenségesnek érzett és ábrázolt világ – ellenében. Ugyanakkor az is hamar egyértelművé válik, hogy ez a kiáltás egyszersmind invokáció is, fohászokadás a Múzsához, akit elvesztett és akit nem akar elveszíteni a szerző. Van der Heijden számára nem válik külön apaság és íróság, teremtőerejének bizonyítéka mindkettő; ráadásul nem csak emléket akar állítani a fiának, hanem az írással próbálja újratemetni vagy legalább megeleveníteni őt. Ezért is kerül – bár a cím még akkor is mást sugall, ha annak jelzéseként fogjuk fel, hogy a regénynek két szerzője van – könyve középpontjába ő maga.

Egy testes, nagyivó, nagyevő, nagydumás embert kell elképzelnünk, akinek számára egyfelől a testi érintkezés ritka pillanatai a legfontosabbak, egy simogatás, egy-egy esetlen ölelés, azok a percek, órák, melyeket a fiúcskával a mellén, az ölében tölthetett. (Gesztusait utólag úgy is értelmezhetjük, mintha már akkor a testével akarta volna védeni.) Másrészt viszont ez a férfi semmit sem képes közvetlenül megélni, mindig ott dolgozik benne a megfigyelő, ahogyan ő nevezi, a *homo duplex*. Tonio is kettős törésben jelenik meg a számára, és úgy tűnik, hogy igazán mégiscsak az íráson és az írósgáon keresztül képes megragadni, értelmezni kettejük viszonyát. Már a fiú neve is irodalmi, azért kapta, mert anyja a TONIO KRÖGER-ről írta doktoriját, amikor várta. Tizennyolcadik születésnapjára apja róla szóló könyvet ígér neki; Tonio segít a kéziratok szortírozásában; elkíséri díj-átadókra és dedikálni; a közeli parkban eladja az apja könyvheti ajándékkönyvéből megmaradt példányokat;¹ az apa fia közetgyűjtéményének egy darabját használná nehezékeknek, hogy a szél ne fújja szét a TONIO kéziratának lapjait (a könyv tele van ilyen, szimbolikus jelentéssel töltődő képekkel). S egyáltalán, a fiának ír, noha kedvesen többször is utal rá, hogy

¹ Hollandiában az a szokás, hogy aki egy bizonyos összeg fölött vásárol, automatikusan megkapja az az évi Boekenweekgeschenket, amelynek megírására mindig mást kérnek fel.